

КОНЦЕПЦИЯТА НА Ф. ХАЙЕК ЗА РАЗПРЪСНАТОТО ЗНАНИЕ – ФУНДАМЕНТ НА ТЕОРИЯТА ЗА ПАЗАРНАТА ИКОНОМИКА

ас. Веселин Бояджиев

Катедра "Социално-икономически теории"

УНСС гр. София

У нас «ръководената икономика» все още има доста ревностни защитници. Нещо повече, етатизмът се оценява като ключов фактор за трансформиране на обществото и икономиката ни съобразно с новите глобални реалности. Но възможно ли е ръководещият център да разполага с целия обем необходима информация, за да взема адекватни решения? Точно този въпрос прави непреходно актуална концепцията на Ф. Хайек за разпръснатото знание. Ала не само това. Разпръснатостта на знанието е важен проблем при вземане на решения и от микроикономическите субекти.

За да разберем концепцията на Хайек за знанието и значението, което то има за съвременната пазарна икономика, трябва да се изясни какво е релевантно знание, по какъв начин хората придобиват знания, какво представлява знанието за особените условия за време и място и, накрая, кой трябва да взема решенията. Такава е целта на настоящата статия.

I.

Централно място в учението на Хайек за пазарната икономика заема концепцията за разпръснатото знание. Той често казва на шега, че за целия си живот е успял да направи само едно откритие, именно концепцията за разпръснатото знание (или както още я нарича концепция за разделението на знанието по аналогия с теорията на А.Смит за разделението на труда). Основните моменти на концепцията си за разпръснатото знание, Хайек излага в две свои

работи: “Икономическа теория и знание”¹ и “Използването на знанието в обществото”².

В “Икономическа теория и знание” Хайек за първи път изказва идеята си за разпръснатото знание. Основният предмет на работата е ролята, която в икономическия анализ играят предпоставките и допусканията относно знанието, притежавано от различните членове на обществото. Основната теза е, че тавтологиите, от които се състои формалният равновесен анализ в икономическата теория, може да се превърне в изказване, което да ни говори нещо за причинните връзки в реалния свят, само защото ние сме способни да напълним тези формални положения със съдържателни твърдения за това, как се придобива и предава знание. Казано накратко, за Хайек емпирическият елемент в икономическата теория се състои от твърдения, касаещи придобиването на знание.

Хайек с пълно основание твърди, че не може всички да знаят всичко, следователно въпросът е какъв обем и какъв вид знания трябва да притежават различните индивиди. Той използва израза “**релевантно знание**”, за да обозначи това знание, което трябва да притежава отделният човек. Но, за да се разбере какво точно означава това, трябва да се реши проблемът за **разделението на знанието**, който е аналогичен с проблема за разделението на труда и е също така важен. Хайек смята, че проблемът за разделението на труда се разглежда от самото възникване на икономическата наука, докато на проблема за разделението на знанието, който за него е централен проблем на икономическата теория, не се е обръщало внимание. Въпросът, на който трябва да се даде отговор, е: *“по какъв начин спонтанното взаимодействие на множество хора, където всеки притежава само малка трохичка от знанието, поражда такова положение на нещата, при което цените*

---

¹ Лекция изнесена във връзка с президентското му обръщение към Лондонския икономически клуб на 10.XI.1936г., публикувана в списание “Economica”, IV, с. 33 – 54 от 1937г.

² Публикувана в “American Economic Review”, Vol. 35, № 4, September 1945, с. 519 – 530

съответстват на издръжките и т.н. и което би могло да бъде създадено само под ръководството на някакво същество, притежаващо съвкупното знание на всичките индивиди.”¹ Според Хайек в съществуващия равновесен анализ, вместо да се покаже каква частична информация трябва да притежават различните хора, за да се постигне подобен резултат, всъщност се прибегва до допускането, че всички знаят всичко и по такъв начин се получава отдалечаване от каквото и да е реално решение на проблема. Кое знание е релевантно? “...ценовите очаквания представляват малка част от проблема за знанието... Мен ме интересува по-важен негов аспект: за съответствието между знанието за изходните факти – това как могат да се придобиват и използват различните стоки (Знанието в този смисъл – това е нещо повече, отколкото това, което обикновено се описва като умение, и разделението на знанието, за което ние тук говорим, - това е нещо повече, отколкото това, което се разбира под разделение на труда. Накратко казано, “умението” се отнася само към знанието, което човек използва в своята професия, докато допълнителното знание, за което ние трябва да имаме някаква представа, за да бъдем способни да кажем нещо за процесите в обществото, - то е това знание за алтернативните възможности за действие, които човек непосредствено не пуска в ход. Може да се добави, че знанието в този смисъл, в който това понятие се употребява тук, е идентично с предвиждането само дотолкова, доколкото всяко знание представлява само по себе си възможност да се правят предсказания), и действителните условия, при които те се придобиват и използват, т.е. общият въпрос защо субективните данни на различните хора се съгласуват с обективните факти. Интересуващият ни тук проблем за знанието – това е именно проблемът за съществуването на такова съответствие,

---

¹ Hayek, F.A. Individualism and Economic Order, The University of Chicago Press, Chicago, 1980, p.50

*наличието на което просто се предполага в по-голямата част от съвременния равновесен анализ”.*¹

II.

По какъв начин хората придобиват необходимото им знание?

Хайек правилно вижда, че предположенията за реалното придобиване на знанията имат хипотетичен характер и че тяхната истинност трябва да се провери в конкретните случаи. За него е важно, че предположенията и хипотезите за това, че хората в действителност се учат от своя опит и за това как те придобиват знания, съставляват емпиричното съдържание на изводите на икономистите за ставащото в реалния свят. Макар тези хипотези да са непълни, те засягат най-важното – как знанието се придобива и предава.

Хайек с основание смята, че в съществуващата икономическа теория не се дава отговор на въпроса дали непроменяемостта на данните е необходимо и достатъчно условие за придобиване от хората на нужните им знания, или то е просто констатация на условията, при които им предстои да направят това. Според него в действителност не е нито необходимо, нито достатъчно данните да са постоянни. Хайек мисли, че ако в абсолютен смисъл се разгледа това условие, то излиза, че в света никога нищо не трябва да се случва, а ако се приеме, че има периодични повтарящи се изменения и дори изменения с постоянен темп като единствен способ да се определи постоянството на данните, то излиза, че в света има регулярност, която позволява правилно да се предсказват събитията. Според него може да се допусне само постоянство във вкусовете на другите хора, но не и в техните действия. Той смята, че хората непрекъснато ще сменят своите решения, придобивайки, въз основа на своя опит, знания за външните факти и действията на останалите

---

¹ Hayek, F.A. Individualism and Economic Order, The University of Chicago Press, Chicago, 1980, p.51

и няма причина да се смята, че такава верига от последователни изменения ще свърши някога.

Според Хайек има два различни начина, по които човек може да узнава нови факти, които го карат да променя своите планове, и които имат различно значение. Първо, той може да научава новите факти случайно, т.е. по начин, който не е следствие от неговите опити да осъществи първоначално замисления план. Вторият начин е, че при опитите си да осъществи първоначално замисления план неизбежно установява разминаване между фактите и очакванията му. За да се придвижва човек напред по плана си, се изисква правилност на неговите знания само по тези точки, където те по необходимост ще се потвърждават или коригират в самия ход на изпълнение на плана. Но човек може и да няма знание за нещата, което ако притежаваше, навярно щеше да повлияе на неговия план. От тези разсъждения Хайек прави правилното **заключение**, че релевантното знание, което трябва да притежава индивидът, за да може да се установи равновесие, е онова знание, придобиването на което се диктува от изходното положение и направеният от него в това положение план. Това не е цялото знание, което, щом е получено случайно, му се оказва полезно и го кара да направи промени в набелязания план. С други думи казано **състоянието на равновесие е възможно само по отношение на това знание, което човек е подготвен да придобие в процеса на осъществяване на първоначално замисления си план**. Но разглежданото състояние на равновесие не е равновесие в смисъл състояние на оптималност. За това са необходими допълнителни условия, според Хайек. Той, макар и да критикува съвременната икономическа теория, смята, че тя, благодарение на това, което неявно се съдържа в нейните положения, се е приближила повече от която и да е друга социална дисциплина до отговора на **централния въпрос на всички обществени науки**: *“как може съединението на фрагментите от*

знанието, съществуващо в различни глави, да доведе до резултати, които при съзнателен стремеж към тях биха изисквали от управляващия разум такива знания, които не може да притежава никой отделен човек? ...ако се покаже как в подобна ситуация спонтанните действия на индивидите (при наличието на условия, които сме способни да определим) ще доведе до такова разпределение на ресурсите, както като че ли е било достигнато по някакъв единен план, макар никой да не го е планирал, то това действително ще бъде отговор на проблема, който някога метафорически са обозначавали като проблем на “обществения разум”¹.

По мнение на Хайек, специфичният характер на проблемите, свързани с рационалния икономически ред, се определя от това, че **“знанието за обстоятелствата, което ние трябва да използваме, никога не съществува в конкретна или интегрирана форма, а само под формата на разсеяни частици от непълни и често противоречиви знания, които притежават всички отделни индивиди.”**² И така според него **икономическият проблем на обществото не е проблемът за разпределението, а проблемът за използването на знанието**, което на никого не е дадено като цяло. Според Хайек фундаменталното значение на този проблем е по-скоро замъглено, отколкото изяснено от последните усъвършенствания на икономическата теория, и в частност, в много случаи, от прилагането на математиката. **Основният източник на много нерешени спорове, според него, е погрешното представяне на същността на икономическите проблеми, а това е следствие на неправилното пренасяне в икономиката на методи на изследване, приложими за природните явления.**

---

¹ Hayek, F.A. Individualism and Economic Order, The University of Chicago Press, Chicago, 1980, p.54

² Hayek, F.A. Individualism and Economic Order, The University of Chicago Press, Chicago, 1980, p.77

III.

Хайек определя различните пътища на предаване на знанието между хората като централен проблем на всяка теория, оценяваща икономическия процес, а въпросът за най-добрия начин за използване на знанието, първоначално разсеяно сред множество хора, като един от основните въпроси на икономическата политика. Според него **спор за това дали е нужно планирането в пазарната икономика няма, спорът е за това дали планирането трябва да се осъществява централизирано (от един център) или трябва да се раздели между много индивиди.** По мнението на Хайек в икономическа теория под планиране се разбира: 1.(или) централно планиране – управление на цялата икономика според един план. 2.(или) конкуренция, която означава децентрализирано планиране на множество отделни хора. 3.(или) среден път между горните два – това означава делегиране на планирането на отраслови организации, т.е. монополи. Коя от тези системи ще бъде най-ефективна зависи от това, коя ще позволи най-пълно да се използва съществуващото знание. А това от своя страна, според Хайек, зависи от това в кой от следните случаи имаме повече шанс за успех: I.при предаването на цялото знание, което трябва да се използва, но което първоначално е разпръснато сред множество индивиди, на(от) една централна власт; II.или при даването на индивидите на това допълнително знание, което им е необходимо, за да съгласуват своите планове с плановете на другите хора.

Хайек смята, че има голямо значение за какви видове знания става въпрос и следователно отговорът на поставения по-горе въпрос ще зависи основно от относителната значимост на различните видове знание: това, което най-вероятно ще се окаже в разпореждане на отделните индивиди, и това, което ние с висока степен на вероятност ще очакваме да видим в разпореждане на управленския орган, състоящ се както следва от подобрени експерти.

Според него широко разпространеното мнение, че вторите (експертите, управляващият орган от експерти) са в по-добро положение, се дължи на това, че се отдава прекалено голямо значение на така нареченото научно знание и се пренебрегва съществуването на другото знание – неявното, неорганизирано знание, но когато се говори за орган, съставен от експерти, то просто въпросът се прехвърля от една плоскост в друга: как да се подберат експертите. Според Хайек, мисълта за това, че научното знание не е сума от всички знания, звучи почти еретично, но ако човек се замисли, дори само за минута, ще разбере, че съществува огромно количество доста важно, но неорганизирано знание, което не може да се нарече научно (в общоизвестния смисъл) – това е знанието за особените условия за времето и мястото. Хайек смята, че всеки индивид има определено предимство пред всички останали, тъй като притежава уникална информация, която може да използва изгодно, но може да направи това само ако вземането на зависещите от тази информация решения е предоставено на самия индивид или се изработват с неговото активно участие. Според него, това знание (неорганизираното, неформалното) е също така полезно както и научното знание. *“Да знаеш за непълната натовареност на машината и да я използваш напълно или за това как най-добре да използваш нечие умение, или да бъдеш осведомен за излишния запас, от който можеш да се възползваш при доставките, - от гледна точка на обществото е така полезно, както и да знаеш коя от съществуващите технологии е най-добрата...”*¹ Хайек правилно отбелязва, че хората се отнасят с голяма подозрителност към този вид знание и смятат, че почти позорно постъпва всеки човек, който е получил за сметка на такова знание предимство пред някой друг, който е по-добре въоръжен с теоретически или технически знания и се иска това знание да бъде в услуга на всеки, и често упрекът в

---

¹ Hayek, F.A. Individualism and Economic Order, The University of Chicago Press, Chicago, 1980, p.80

ирационалност на съществуващия икономически ред се основава на това, че то не е така достъпно. Но според Хайек този възглед не отчита това, че начинът да се направи това знание толкова достъпно за всеки, колкото е възможно, представлява проблемът, на който трябва да се намери решение. Той заключава, че се принизява важността на знанията за конкретните обстоятелства за време и място и това е тясно свързано с по-малкото значение, което се придава на изменението като такова, а икономическите проблеми възникват винаги във връзка с измененията и само като следствие от тях.

IV.

Значителна част от знанието за специфичните условия за време, място и начин на действие е неформално, не е изразено с думи или символи. То е неявно и се изразява в практическите навици и умения, в опита, в професионалните умения и навици. Това знание е локално. То е бързо променящо се, поради което много от благоприятните възможности, откриващи се пред индивида, съществуват само тук и сега, и ако той не се възползва веднага от тях, ще ги изпусне завинаги. Според Хайек именно умението да се използват уникалните възможности на времето и мястото предопределят в крайна сметка успеха във всяко дело, осигуряват индивидуалните предимства в производителността на труда, а пазарът създава благоприятни условия за използването на цялото това индивидуално знание, давайки право да се разпорежда с него носителят му.

Знанието, което Хайек разглежда, е знание от особен род, което по своята същност не може да се обхване от статистиката и, съответно, не може да се предаде на никакъв централен орган в статистическа форма. Статистическите данни, които трябва да ползва един такъв централен орган, се получават за сметка на

абстрахирането от малко забележимите различия между нещата и съединяването в обща маса на ресурси от един вид, на предмети, отличаващи се по местонахождение, качество и други детайли, а начинът, по които се осъществява това, може да се окаже важен за вземането на решения. От тук Хайек прави логичния извод, че **централизираното планиране се основава на статична информация** и, че по самата си същност е неспособно да вземе под внимание всички тези обстоятелства за време и място. Следователно централният планиращ орган ще бъде принуден да се предовери на “хората по места” да вземат решения, зависещи от такива обстоятелства.

След като икономическият проблем на обществото се състои преди всичко в бързата адаптация към измененията на конкретните обстоятелства за време и място, то вземането на окончателни решения трябва да се остави на хората, запознати с тези обстоятелства. Необходима е децентрализация, защото само чрез нея може да се осигури незабавното използване на знанието за конкретните обстоятелства за време и място. Хайек вижда, че “хората по места” не могат да вземат решения само на базата на знание на фактите от своето най-близко обкръжение и, че на тях трябва да им бъде предадена допълнителна информация, от която те се нуждаят, за да вземат своите решения в общата картина на измененията в по-широката икономическа система. Той логично поставя въпросите: колко знание трябва да има човек и за кои от ставащите събития, извън пределите на непосредствено известното му, трябва да знае? На практика почти всичко, което става някъде по света, може да му повлияе при вземането на решение. Хайек смята, че човек не е необходимо да знае за всички тези събития, нито за всички техни последици, а е важно да знае колко по-трудно или по-лесно е станало възможно да си достави това, което му е необходимо в сравнение с други неща, които са също необходими, или доколко

по-голяма или по-малка е станала потребността от други предмети, които той произвежда или използва. Според него **това, от което индивидът се интересува в пазарната икономика е сравнителната важност на отделните неща и причините, които я променят**. Това е важно за него, защото засяга конкретните вещи от неговото собствено обкръжение. Възникналият проблем се решава чрез системата на цените. Цените, като носители на информация, дават онова допълнително знание, от което се нуждаят участниците в пазарната икономика.

Той разглежда проблема за постоянните ограничения на нашето познание за фактите. Приспособяването на хората към обстоятелствата не се дължи само или главно на интуитивната им представа за причинно-следствената връзка, но и на спазването на правила за поведение, които са приспособени към света, в който живеем, т.е. към обстоятелства, които не познаваме и които определят модела на нашето успешно поведение. Това, което не трябва да се забравя, според Хайек, е фактът, че всеки по необходимост и неизбежно не познава по-голямата част от конкретните обстоятелства, които определят поведението на всички членове на човешкото общество. По мнението на Хайек, само в малките групи на примитивното общество е възможно сътрудничеството между членовете да се основава на обстоятелството, че във всеки момент те ще познават едни и същи конкретни обстоятелства. Това е така, защото индивидите от тези групи се сблъскват с приблизително едни и същи конкретни събития и си поставят почти еднакви цели.

Но положението е съвсем различно в пазарната икономика, **където милиони хора си взаимодействат, познавайки различни обстоятелства и поставяйки си различни цели**. *“Отличителна черта на всяка развита цивилизация обаче е оползотворяването на много повече познание от това, което отделният човек може да*

притежава, така че всеки действа в рамките на една вътрешно съгласувана структура, като повечето от нейните детерминанти остават непознати за него."¹

*"В цивилизованото общество не по-голямото познание, което отделният индивид може да придобие, а по-голямата полза, която извлича от познанието, придобито от другите, му позволява да преследва несравнимо по-широк набор от цели, а не само задоволяването на най-неотложните му физически нужди. И наистина "цивилизованият" индивид може да бъде невеж, много по-невеж от дивака и едновременно с това да извлича по-големи ползи от цивилизацията, в която живее."*²

***

Хайек прави **заклучението**, че практическят проблем е, че фактите никога не могат да бъдат данни за един единствен ум и поради това е необходимо при решаването на проблемите в пазарната икономика да се използва знанието, което е разпръснато сред множество хора, а от непълнотата на човешкото знание произтича **потребността от непрекъснат процес на предаване и придобиване на знание.**

Следователно **решаващият аргумент в полза на пазарната икономика**, според Хайек, е епистемологически: конкурентният пазар, повече от който и да е друг познат ни механизъм, позволява с голяма ефективност да се използва разпръснатото знание. Към науката може би най-големият принос на Хайек е концепцията му за разпръснатото знание. Подобно на разделението на труда, знанието е разпръснато сред хората. С развитието на цивилизацията това разделение се задълбочава. Отделният човек притежава все по-малка част от цялото знание на земята. Никой, нито отделен индивид, нито отделна организация, не може да знае всичко. Като всеки голям

¹ Хайек, Фр. А. "Право, законодателство и свобода. Том I. Правни норми и правов ред.", Университетско издателство "Св.Климент Охридски", С, 1996, с. 24

² Хайек, Фр. А. "Право, законодателство и свобода. Том I. Правни норми и правов ред.", Университетско издателство "Св.Климент Охридски", С, 1996, с. 25

учен, Хайек поставя важни въпроси: по какъв начин хората придобиват необходимото им знание; знания в какъв обем и какъв вид трябва да притежават различните индивиди. Той използва израза “релевентно знание”, за да определи онова, което трябва да знае човек, за да може да установи равновесие. Икономическият проблем на обществото, според него, е проблемът за използването на знанието. Той отдава голямо значение на знанието за особените условия за време и място. Хайек правилно забелязва, че хората принижават важността на тези знания. В началото на двадесет и първи век ролята на тези знания не е станала по-значима. Колко ефективна ще бъде една система зависи от това доколко ще позволи тя най-пълно да се използва знанието. За да бъде ефективна пазарната икономка, трябва да се разчита повече на децентрализацията. Вземането на решения трябва да се остави на хората, запознати с конкретните обстоятелства за време и място. Само така ще може да се обезпечи незабавното използване на това специфично знание. Икономическите агенти се интересуват от сравнителната важност на отделните неща и причините, които я променят. В пазарната икономика решение на това дава системата на цените. Цените координират разпокъсаните действия на различните лица така, както субективните ценности помагат на индивида да координира частите на своя план. Фактите никога не могат да бъдат данни за един единствен ум и поради това е необходимо при решаването на проблемите да се използва знанието, което е разпръснато сред множество хора. Несъвършенството на човешкото знание води до потребност от непрекъснат процес на предаване и придобиване на знание. **Белег на всяка развита цивилизация е, че тя оползотворява повече познание от това, което отделният човек може да притежава.** На икономистите и хората от XXI век им предстои да осъзнаят и отдадат необходимото значение и място на концепцията на Хайек за знанието.